

Молоткіна В.К. Становлення комсомольської монополії в українському молодіжному русі в 1920-і рр. / В.К. Молоткіна // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І.С. Зуляка. У двох частинах. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – Вип. 2. – Ч.2. – С. 63-67.

УДК 061. 2(477) «1920»

Валентина Молоткіна

СТАНОВЛЕННЯ КОМСОМОЛЬСЬКОЇ МОНОПОЛІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ МОЛОДІЖНОМУ РУСІ В 1920-І РР.

У статті показано, як у процесі становлення тоталітарного радянського режиму комсомол став інструментом за допомогою якого правляча партія впливала на молодь та інші верстви населення України в 1920-і рр.

Ключові слова: комуністичне виховання, комсомол, молодь, молодіжні організації, об'єднання, спілка.

У всі часи влада прагнула залучити на свій бік молодь, яка, з її прагненням до нового, може відіграти надзвичайно важливу роль у докорінному перетворенні суспільства.

В умовах утвердження демократичного суспільства в нашій країні, актуалізується роль молодіжних об'єднань у системі соціалізації молодого покоління, його становлення. Виходячи з цього, бачиться необхідним вивчення як сучасного молодіжного руху в Україні, так і його історії та впливу молодіжних організацій на формування особистості молодого громадянина.

Наукова новизна полягає в тому, що у публікації на основі об'єктивного і комплексного підходу зроблено спробу дослідити особливості становлення монополії комсомолу у молодіжному русі України в 1920-і рр.

Об'єктом наукового дослідження виступає молодіжний рух у контексті соціальних змін і політичного розвитку УСРР в 1920-і роки.

Предмет дослідження – комсомол України, як засіб впливу комуністичної партії на широкі верстви робітничої і селянської молоді досліджуваного періоду.

В радянській історіографії всі питання пов'язані з комсомолом розглядалися надзвичайно упереджено й однобічно. На сучасному історіографічному етапі заслуговують на увагу праці В.А. Головенька [1], В.І. Прилуцького [9, 10], в яких вперше в Україні зроблено спробу об'єктивно та неупереджено розглянути діяльність не більшовицьких молодіжних організацій, вирішити деякі концептуальні проблеми молодіжного руху.

В даній статті автор ставить за мету – показати, як комсомол став інструментом за допомогою якого правляча партія впливала на молодь та інші верстви населення України в 1920-і рр.

Характерною рисою молодіжного руху в період 1920-х рр. була велика кількість організацій різних напрямів, їх надзвичайно строкатий склад. Поряд з власне українськими молодіжними об'єднаннями в Україні існували організації єврейської, польської та німецької молоді, а також молодіжні об'єднання загальноросійських партій і політичних течій, які займалися культурно-освітньою діяльністю з метою виховання молоді в національному дусі. Але в умовах більшовицького тоталітарного режиму всі спроби молоді створити незалежні від правлячої партії об'єднання були приречені. Лише комсомол як складова частина даного режиму мав право на існування. Ця організація з перших днів свого існування повела боротьбу за монополію в молодіжному русі.

Якщо на початку 1920-х рр. комсомол України переживав глибоку кризу, (з травня 1921 р. по травень 1922 р. лави спілки скоротилися на 20 тис. осіб (з 55-ти до 35 тис.) [7, с. 27-62]) то приблизно з 1922-1923 рр. ситуація почала змінюватися. Поліпилися позиції комсомолу на селі. Але й пізніше масштаби його діяльності серед селянської молоді були в цілому незначними. З кожних 100 молодих селян тільки 3 перебували в лавах

ЛКСМУ. Як визнавав орган ЦК комсомолу України, «у селі ще й досі безроздільно володіють думами парубків гетьмани, гайдамаки й батьки» [12, арк. 64]. Про значне поширення в середовищі селянської молоді «національно-шовіністичних» настроїв інформував у грудні 1926 року бюро ЦК ВЛКСМ керівник українського комсомолу С. Височиненко [9, с. 8]. Збільшився притік робітничої молоді до лав комсомолу, активізувалася її участь у численних політичних кампаніях того часу. Це, насамперед, стосувалося робітників-підлітків. Однак, значна частина робітничої молоді, особливо недавніх вихідців із села, залишалася досить аполітичною.

Незважаючи на те, що комсомол не мав масової підтримки серед юнаків та дівчат, ця організація повела запеклу боротьбу проти будь-яких спроб молоді об'єднатися поза її межами. У цій боротьбі вона спиралася на могутній партійно-державний апарат, не гребувала ніякими засобами для досягнення своєї мети. За ініціативою ЦК РКСМ при ВЧК було створено «спеціальний орган для нагляду за не комуністичними організаціями молоді», до складу якого увійшли представники ЦК РКСМ. Аналогічний комітет діяв і в Україні. Як зазначав перший секретар ЦК КСМУ С. Ігнат (Ейнгорн), «спілка фактично росла не на спілковій роботі, а на боротьбі з класовим ворогом» [10, с. 118].

Тому зникнення небільшовицьких молодіжних об'єднань, що спирались у своїй діяльності на значні верстви молоді, відбулося не внаслідок об'єктивних закономірностей їх внутрішнього розвитку, а стало результатом цілеспрямованої репресивної політики правлячого більшовицького режиму.

Ліквідуючи небільшовицькі молодіжні об'єднання, більшовики намагалися монополізувати керівництво молодіжними рухами через комсомол. Проте для того, щоб встановити свій контроль над широкими верствами молоді, тоталітарному режимові було замало тільки ліквідувати інші об'єднання, що справляли вплив на підростаюче покоління. Треба було здобути авторитет серед широких верств юнаків і дівчат, залучити їх до комсомолу. Використовуючи можливості, які надала їй правляча партія,

комуністична спілка молоді доклала чимало зусиль, щоб показати себе захисником інтересів молодого покоління, організацією, що ставить за мету задоволення його потреб. Оскільки комсомол являв собою по суті єдину спілку, що мала такі широкі можливості і підтримку партійно-державного апарату, юнаки почали його підтримувати. Але переважна більшість їх вбачала в ЛКСМУ не більшовицьку спілку, а економічну чи культурно-просвітницьку організацію. Саме в цьому, а не в любові молоді до комуністичної партії та її режиму, полягала головна причина значного зростання лав комсомолу [11, с. 6-7].

Одночасно партія посилила контроль за формуванням комсомольських кадрів. З 1923 р. політбюро та оргбюро ЦК КП(б)У почали безпосередньо втручатися в діяльність ЦК КСМУ і навіть замінювати на власний розсуд його склад. Приміром, влітку цього ж року за рішенням політбюро ЦК КП(б)У було зміщено з посад усіх членів бюро ЦК КСМУ, а його секретарем призначено партпрацівника Д. Гуревича, незважаючи на обрання членами бюро ЦК іншого секретаря – Г. Ножицького [1, с. 79]. За статутом РКСМ на посади відповідальних комсомольських працівників від райкомів комсомолу і вище стали висуватися лише комуністи, причому від претендентів на посаду секретарів обкому комсомолу вимагався партійний стаж не менше чотирьох років, а для секретарів райкомів і міськомів – не менше двох – трьох років [8, с. 313].

Головним завданням політичного керівництва комсомолом партія вважала залучення спілкової молоді до суспільно-політичного життя. Комсомольці брали участь в обговоренні політичних питань на зборах партійних осередків, а також репрезентували спілку на делегатських партійних зборах [3, с. 27, 117].

31 серпня 1923 р. ЦК РКП(б) прийняв рішення «О постановке политпросвещения в РКСМ», у якому вказувалося на необхідність систематичної політичної просвіти комсомольців. Рекомендувалося зокрема до кожного комсомольського пропагандистського колективу прикріпити

досвідченого комуніста. Комсомольські організації посилили теоретичну підготовку членів Союзу, створювали гуртки, у яких вивчали основи ленінізму, залучали юнаків та дівчат до активного суспільно-політичного життя, обговорення політичних, господарських, побутових питань, доручали виступати з доповідями, вести пропагандистську роботу. У повітових центрах проводилися «курси-з'їзди», на яких сільські комсомольці знайомилися з основами теорії і практики комуністичної партії. Політичні знання перевірялися з допомогою «політлотерей» і «політбоїв». У клубі чи в будь-якому іншому приміщенні збиралися комсомольці. Комісія викликала на сцену одного із присутніх, який «брав» питання, як екзаменаційний білет, і відповідав перед усім залом. Переможців преміювали портретами В.І. Леніна або книжками [3, с. 183].

Все це робилося тому, що саме на комсомол комуністична партія покладала великі надії у «справі комуністичного виховання і самоосвіти робітничо-селянської молоді». «Кожен відповідальний працівник спілки, насамперед, повинен бути пропагандистом серед «відсталих» товаришів, а потім уже працівником в інших галузях діяльності комуністичної спілки молоді» [6, с. 99]. В умовах непу комсомол повинен був протиставляти «негативному впливу дрібнобуржуазної стихії» (кіно, бульварної літератури тощо) свою енергійну культурну роботу, пристосовану до запитів молоді» [6, с. 641].

Комсомольські організації повинні були стати й одним із головних опорних пунктів партії і радянської влади в селі. Але у зв'язку з новою економічною політикою, що сприяла зміцненню індивідуального селянського господарства, росту «дрібнобуржуазних інстинктів» і посилювала залежність селянської молоді від сім'ї, робота комсомолу в селах надзвичайно ускладнилася. Тому посилилася робота комсомолу серед найбільш бідної частини села, з метою «збереження її від ідейного впливу куркулів» [5, с. 641]. У зв'язку з цим найважливішим завданням комсомолу було збагатити та наситити всю виховну роботу спілки елементами марксизму, широко

розвинути культосвітню роботу і пристосувати її до психологічних особливостей вікових груп [5, с. 642].

В умовах непу партія, як ніколи, прагнула підготувати нове комуністичне покоління кваліфікованих і класово свідомих робітників, а також зацікавлених у будівництві радянської республіки селян. Тому XII з'їзд партії (1923 р.) рішуче виступав проти зведення ролі комсомолу до ролі суто культурницької організації [5, с. 757]. А XIII з'їзд РКП(б) (травень 1924 р.) недвозначно вказав на те, що РКСМ має першорядне суспільно-політичне значення і «покликана виконувати роль резерву, звідкіля партія відбиратиме кращі «елементи» для забезпечення приходу молодих сил» й одночасно бути «провідником впливу партії на все більш широкі кола робітничої та селянської молоді» [3, с. 88]. Особлива роль належала комсомолу на селі, де кількість його осередків значно перевищувала кількість партійних і де вони були чи не єдиним провідником більшовицької партії [8, с. 313; 10, с. 123]. Тому, як філія комуністичної партії у молодіжному русі, комсомол отримав особливий правовий статус порівняно з іншими громадсько-політичними об'єднаннями, а його становище у суспільстві регулювалося не правовими актами, а статутами КППРС і ВЛКСМ. Достатньо зазначити, що комсомольські організації, на відміну від інших, не підлягали реєстрації з боку державних органів. Лише окремі питання, що стосувалися прав комсомолу у вирішенні державних справ, його взаємин з державними органами, регулювалися правовими актами [1, с. 23].

Після передачі комсомолу функцій радянської держави щодо комуністичного виховання молоді правляча партія зосредила під його керівництвом діяльність піонерської організації та молодіжних засобів масової інформації. З правом вирішального голосу представники комсомолу працювали у колегіях відділів народної освіти та їхніх відділеннях [8, с. 314].

Для того щоб стати впливовою молодіжною організацією, Комуністична спілка молоді розгорнула активну роботу по захисту культурних і економічних інтересів молодого покоління. З цих питань комсомол дуже

тісно співпрацював з державними та профспілковими органами. Проте, на початку 1920-х рр. взаємини між спілкою і цими організаціями не були регламентовані. Серед працівників комсомолу республіки була поширена точка зору, що КСМ повинна самостійно вирішувати й проводити в життя всі заходи, пов'язані з працею та освітою молоді. Керівництво правлячої партії кваліфікувало такі погляди як «юнацький синдикалізм», який загрожує деполітизацією комсомольських організацій. Зокрема, VII конференція КП(б)У (4-10 квітня 1923 р.) звинуватила КСМУ у тенденції до перетворення в економічну організацію й запропонувала спілці зробити основним завданням своєї діяльності політичне виховання молоді, а державним і профспілковим органам посилити роботу по її соціально-економічному обслуговуванню [4, с. 24]. З цього часу повноваження представників комсомолу у профспілкових і державних органах обмежувалися правом дорадчого голосу, крім того, комсомольським організаціям надавалася законодавча ініціатива з питань молодіжної політики [8, с. 313].

Керуючись рішенням партійної конференції, V Всеукраїнська конференція ЛКСМУ обмежила повноваження діяльності комсомолу масовою роботою, яка мусила проводитися при тісному контакті з радянськими і профспілковими органами [10, с. 118]. Намагаючись пристосувати масову роботу до запитів широких кіл молоді, спілка сприяла організації різноманітних аматорських об'єднань та добровільних організацій молоді, брала участь в організації спортивних змагань, театральних вистав та ін. [8, с. 314].

На початку 1920-х рр. комсомольські організації України були залучені правлячою партією до пошуку «класових ворогів» серед членів КСМУ, до яких зараховували прихильників опозиційних течій, що виникли під час обговорення питань комсомольського будівництва. За директивами ЦК КП(б)У III з'їзд КСМУ дозволив вищим спілковим органам проводити репресії проти нижчих органів, й, зокрема, призначати працівників на виборні посади «у разі ухилу від комсомольської лінії ... та порушення

постанов з'їзду» [2, с. 24]. Під час «класових чисток», проведених на початку 1921 р., із складу комсомольських організацій республіки було виключено 17% членів [2, с. 11].

У 1925 р. ЦК КП(б)У залучив комсомольські спілки України до боротьби з внутрішньопартійною опозицією. Завдяки кадровим чисткам, проведеним у складі ЦК ЛКСМУ й місцевих комсомольських органів, V Всеукраїнська конференція (липень 1925 р.) та VI з'їзд (березень 1926 р.) ЛКСМУ піддали критиці теорію «нейтральності спілки», якої дотримувалися члени ЦК ЛКСМУ під час боротьби з «троцькізмом» у 1924 р. Втягування спілки у громадсько-політичну роботу партії було визнано головним завданням партійного керівництва [7, с. 121, 202].

З 1926 р. за оцінкою лідера українських комсомольців С. Височенка спілка стала «одним із знарядь, на які партія могла спиратися, даючи бій опозиції». За повідомленнями, що надійшли до X з'їзду КП(б)У (листопад 1927 р.) від 26 окружних комсомольських організацій республіки, із 26 тис. членів спілки – учасників зборів, на яких обговорювалося питання про опозиційні угруповання, лише півпроцента підтримали опозиціонерів [3, с. 368]. Переважаюча більшість комсомольців республіки активно підтримувала Сталіна і його прибічників у боротьбі з «ною опозицією», «троцькістсько-зінов'євським блоком», «націоналістичним ухилом» Шумського-Хвильового [8, с. 315-316].

Згорання непу та перехід до нового комуністичного штурму наприкінці 1920-х рр. зумовили різку зміну політичних настроїв та орієнтирів значної частини молоді. Як і на початку 1920-х рр., серед молодих людей поширювалися опозиційні настрої. За довідками ДПУ УСРР тільки у 1929 р. за участь в «антирадянських» організаціях і групах було заарештовано 2 тис. 221 юнаків і дівчат [10, с. 216]. Хоча більшість таких угруповань була міфічною, а справи проти її членів сфабриковані каральними більшовицькими органами, підпільний молодіжний рух існував. Щоправда, порівняно з початком 1920-х рр., його політична направленість стала іншою.

На зміну групам ліво комуністичного та анархістського спрямування прийшли організації правого напрямку. З 1928 р. більшість опозиційних молодіжних груп характеризувалася владою як «куркульські» і «націоналістичні», що організовувалися противниками аграрної та культурної революцій [10, с. 216].

Намагаючись попередити поширення опозиційних настроїв, сталінське керівництво активізувало боротьбу із «зрадниками інтересів робітничого класу». Тема класової боротьби стала лейтмотивом I Всеукраїнської конференції комсомолу, яка пройшла у червні 1929 р. Духом непримиренності до ворогів та опортуністів була пронизана більшість виступів та резолюцій конференцій. Зокрема, резолюція «На доповідь про чергові завдання партії» зазначила, що «вся робота комсомолу, ще в більшій мірі ніж досі, проходить під знаком дальшої мобілізації мас молоді на боротьбу з класовим ворогом, правою небезпекою та ухилами як у партії, так і в першу в комсомолі» [7, с. 368].

Отже, у 1920-і рр. ліквідувавши небільшовицькі молодіжні об'єднання, комуністи намагалися монополізувати керівництво молодіжними рухами через комсомол, який став єдиною молодіжною організацією, засобом впливу комуністичної партії на широкі верстви робітничої і селянської молоді. Одночасно партія посилила контроль за формуванням комсомольських кадрів. На посади відповідальних комсомольських працівників від райкомів комсомолу і вище стали висуватися лише комуністи. Головним завданням політичного керівництва комсомолом партія вважала залучення спілкової молоді до суспільно-політичного життя. Як філія комуністичної партії у молодіжному русі, комсомол отримав особливий правовий статус порівняно з іншими громадсько-політичними об'єднаннями, а його становище у суспільстві регулювалося не правовими актами, а статутами КПРС і ВЛКСМ. Використовуючи можливості, які надала йому правляча партія, комсомол намагався показати себе захисником інтересів молоді.

Список використаних джерел

1. Головенько В.А. Український молодіжний рух у ХХ ст.: Історико-політичний аналіз основних періодів / В.А. Головенько. – К., 1997. – 160 с. 2. Історія ЛКСМУ в резолюція та постановах з'їздів. – Х., 1927. – С. 24. 3. История Ленинского Коммунистического Союза Молодежи: Коллектив авторов. Вид. 3-е доп. – К.: «Молодь», 1978. – 776 с. 4. Комуністична партія України в резолюціях та постановах з'їздів. Збірник документів – К.: Держвид. УРСР, 1958. – Т.1. – 691 с. 5. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – Ч.1. – изд.7. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1954. – 831 с. 6. Культурне будівництво в Українській РСР 1917-1927: Збірник документів і матеріалів. / ред. кол. Ю.Ю. Кондуфор (відповідальний редактор) та ін. – К.: Наукова думка, 1979. – 667 с. 7. ЛКСМ України в рішеннях з'їздів та конференцій. 1919-1966: Збірник документів / ред. кол. О.С. Коепто (голова) та ін. – К.: Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1969. – 671 с. 8. Політична історія України. ХХ століття: У 6 т. / [редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін.] – К.: Генеза, 2002-2003. – Т. 3: Утвердження радянського ладу в Україні (1921-1938) / [С.В. Кульчицький (кер.), Ю.І. Шаповал, В.А. Греченко та ін.] – 2003. – 448 с. 9. Прилуцький В.І. Небільшовицькі молодіжні об'єднання в УСРР в 20-ті рр. Історичні зошити АН України / В.І. Прилуцький. – К., 1993. – 58 с. 10. Прилуцький В.І. Молодь України в умовах тоталітарного ладу (1920-1939). / В.І. Прилуцький. – К., 2001. – 250 с. 11. Прилуцький В.І. Молодь УСРР в період утвердження тоталітарної системи (1928-1933 рр.). / НАН України, Інститут історії України (Історичні зошити) / В.І. Прилуцький. – К., 1999. – 62 с. 12. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 166. – Оп. 5. – Спр. 58. – 905 арк.

Валентина Молоткина

СТАНОВЛЕНИЕ КОМСОМОЛЬСКОЙ МОНОПОЛИИ В УКРАИНСКОМ МОЛОДЕЖНОМ ДВИЖЕНИИ В 1920-Е ГГ.

В статье показано, как в процессе становления тоталитарного советского режима комсомол стал инструментом, с помощью которого правящая партия влияла на молодежь и другие слои населения Украины в 1920-е гг.

Ключевые слова: коммунистическое воспитание комсомол, молодежь, молодежные организации, объединения, союз.

Valentina Molotkina

**THE ESTABLISHMENT OF COMSOMOL'S MONOPOLY IN
UKRAINIAN YOUTH'S MOVEMENT IN 1920s.**

The article deals with comsomol as a means of influence of rule's party on the youth and other sections of the Ukrainian population in the process of totalitarian soviet regime's establishment 1920s.

Key words: communism training, comsomol, youth, youth's organizations, union, association.